

ДИТИНА МІЖ БАТЬКАМИ: ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ПІСЛЯ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ

A CHILD BETWEEN PARENTS: LEGAL APPROACHES TO DETERMINING PLACE OF RESIDENCE AFTER MARRIAGE DISSOLUTION

Маркович Х.М., старший викладач кафедри
цивільного права та процесу
Національний університет «Львівська політехніка»

Стаття присвячена аналізу правових аспектів визначення місця проживання дитини після розірвання шлюбу батьків, що є важливим питанням у сфері сімейного права. Розірвання шлюбу може значно впливати на благополуччя дитини, і тому розуміння процесу прийняття рішень щодо її місця проживання є важливим моментом для забезпечення її прав та інтересів. У статті наголошується на тому, що визначення місця проживання дитини не може бути обмежене лише юридичними методами, оскільки цей процес підпорядковується також моральним нормам. Підкреслюється складна правова природа категорії визначення місця проживання дитини, оскільки в її основі лежить аксіологічний підхід, що поєднує як приватні, так і публічні інтереси. Встановлено, що держава несе відповідальність за забезпечення дитини необхідним захистом та піклуванням, що реалізується через прийняття відповідних нормативних актів, формування системи державних органів та впровадження спеціалізованих державних програм з охорони дитинства. Зазначено, що розглядаючи питання щодо визначення місця проживання дитини, важливо враховувати, що мати і батько наділені рівними правами та обов'язками щодо дитини, незалежно від факту перебування у шлюбі. Визначено, що найбільш оптимальним варіантом визначення місця проживання дитини після розірвання шлюбу є домовленість між батьками, яка ґрунтується на взаємному розумінні та врахуванні інтересів дитини. Розглянуто також інші переваги договірної форми визначення місця проживання дитини. Описано судовий порядок розгляду справ про визначення місця проживання дитини, його переваги та недоліки. Особлива увага присвячена принципу найкращих інтересів дитини, який є основоположним у процесі визначення місця її проживання. Доведено, що забезпечення найкращих інтересів дитини повинно бути в центрі уваги всіх учасників процесу, включаючи судові органи та соціальних працівників. Відповідний підхід допомагає уникнути потенційних конфліктів і забезпечує підтримку у важливий період адаптації після розірвання шлюбу. Констатовано, що забезпечення належного захисту прав дітей в умовах розірвання шлюбу батьків є надзвичайно важливим завданням, яке вимагає комплексного підходу та активної співпраці між правовими, соціальними та освітніми інституціями.

Ключові слова: дитина, батьки, розірвання шлюбу, суд, орган опіки та піклування, договір, найкращі інтереси, місце проживання.

The article is devoted to the analysis of the legal aspects of determining the child's place of residence after the divorce of the parents, which is an important issue in the field of family law. Divorce can have a significant impact on a child's well-being, and therefore understanding the decision-making process regarding the child's place of residence is important to ensure their rights and interests. The article emphasizes that the determination of the child's place of residence cannot be limited to legal methods only, as this process is also subject to moral norms. The complex legal nature of the category of determining the child's place of residence is emphasized, as it is based on an axiological approach that combines both private and public interests. It has been established that the state is responsible for providing the child with the necessary protection and care, which is implemented through the adoption of relevant normative acts, the formation of a system of state bodies and the implementation of specialized state programs for the protection of childhood. It is noted that when considering the issue of determining the child's place of residence, it is important to take into account that the mother and father have equal rights and responsibilities regarding the child, regardless of the fact of being married. It was determined that the most optimal option for determining the child's place of residence after the divorce is an agreement between the parents, which is based on mutual understanding and consideration of the child's interests. Other advantages of the contractual method of determining the child's place of residence are also considered. The judicial procedure for consideration of cases on determining the child's place of residence, its advantages and disadvantages is described. Special attention is devoted to the principle of the best interests of the child, which is fundamental in the process of determining the child's place of residence. It has been proven that ensuring the best interests of the child should be at the center of attention of all participants in the process, including judicial authorities and social workers. The appropriate approach helps to avoid potential conflicts and provides support during the important period of adjustment after the dissolution of the marriage. It was established that ensuring the proper protection of children's rights in conditions of parental divorce is an extremely important task that requires a comprehensive approach and active cooperation between legal, social and educational institutions.

Key words: child, parents, divorce, court, body of guardianship, contract, best interests, place of residence.

Постановка проблеми. У процесі розірвання шлюбу питання місця проживання дитини стає одним із найбільш актуальних та вимагає особливої уваги з боку адвокатів, суддів та соціальних служб. Рішення щодо цього питання не лише впливає на матеріальне забезпечення дитини, але й безпосередньо пов'язане з її психологічним добробутом, емоційним станом та соціалізацією. В умовах сімейних конфліктів батьки часто не можуть дійти згоди щодо того, з ким повинна проживати дитина після розірвання шлюбу, що призводить до виникнення суперечностей та конфліктів. Таким чином, дослідження цього питання є не тільки юридично значущим, але й соціально важливим для забезпечення благополуччя дітей у ситуаціях, коли їхні батьки більше не проживають разом.

Мета статті полягає у всебічному аналізі правових норм та практичних аспектів, що регулюють визначення місця проживання дитини після розірвання шлюбу та виявлення основних чинників які впливають на прийняття рішень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Припинення шлюбних відносин – складний і часто емоційно виснажливий про-

цес, який стає ще важчим, якщо подружжя виховує спільних неповнолітніх дітей. У таких випадках розірвання шлюбу супроводжується необхідністю вирішення низки важливих питань, зокрема визначення місця проживання дитини, порядку її виховання та умов участі кожного з батьків у забезпеченні потреб дитини. Вітчизняне законодавство спрямоване на захист інтересів дітей, забезпечуючи рівні права та обов'язки батька і матері.

Визначення місця проживання дитини не може бути обмежене лише юридичними методами, оскільки цей процес підпорядковується також моральним нормам. Присутність морального компоненту у визначенні місця проживання дитини обумовлена особливою природою відносин, які регулюються. Між батьками та дітьми існують не лише правові, а й етичні зв'язки, які враховують інтереси дитини, її емоційний комфорт та стабільність. Таким чином, процес вибору місця проживання дитини потребує збалансованого підходу, де правові та моральні аспекти співпрацюють задля забезпечення найкращих інтересів дитини.

Важливо підкреслити, що категорія визначення місця проживання дитини має складну правову природу, оскільки в її основі лежить аксіологічний підхід, що поєднує як приватні, так і публічні інтереси. Публічні ж інтереси визначаються у ч. 2 ст. 3 Конвенції про права дитини, а саме «Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів» [1]. Відтак, держава несе відповідальність за забезпечення дитини необхідним захистом та піклуванням, що реалізується через прийняття відповідних нормативних актів, формування системи державних органів та впровадження спеціалізованих державних програм з охорони дитинства. У цьому контексті виявляється публічний інтерес, що стосується забезпечення прав дітей, який охоплює не лише аспекти їх ідентифікації, але й інші сфери, що стосуються майнових прав.

Розглядаючи питання визначення місця проживання дитини, важливо враховувати, що мати і батько наділені рівними правами та обов'язками щодо дитини, незалежно від факту перебування у шлюбі. Часто, розмірковуючи про розірвання шлюбу, батьки вагаються, побоюючись, що в подальшому виникнуть труднощі у визначенні місця проживання дитини. Проте чинне законодавство чітко встановлює, що розірвання шлюбу або окреме проживання одного з батьків не обмежує їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини [2].

І. Стаднік, серед найбільш прийнятних і, водночас, найменш травматичних способів мирного вирішення питання виховання та догляду спільної дитини виділяє три основні підходи. Перший – укласти договір, у якому чітко визначити місце проживання дитини та участь другого з батьків у її вихованні. Другий підхід передбачає звернення до суду з позовом про розірвання шлюбу, супроводжуючи його визначенням місця проживання дитини. Третій варіант, якщо батьки не можуть досягти згоди щодо місця проживання дитини, полягає в подачі одночасного позову про розірвання шлюбу та визначення місця проживання дитини [3, с. 679].

Оптимальним варіантом визначення місця проживання дитини після розірвання шлюбу вважаємо домовленість між обома батьками. У такому разі і мати, і батько спільно вирішують, з ким залишиться дитина, забезпечуючи при цьому активну участь іншого з батьків у її вихованні та піклуванні. Такий підхід дозволяє зберегти емоційну стабільність дитини та підтримувати тісний зв'язок з батьком та матір'ю.

Іншими перевагами договірному способу визначення місця проживання дитини науковці вважають: а) своєчасність визначення місця проживання дитини. Втрата часу при вирішенні цього питання може бути проблематичною, оскільки дитина перебуває у динаміці розвитку. Затримка у визначенні місця проживання може негативно вплинути на її психоемоційний та фізичний стан; б) уникнення спорів і конфліктів між батьками. Спокійне вирішення питань щодо проживання, утримання та виховання дитини є важливим кроком у стабілізації її стану під час розірвання шлюбу або внутрішньо-сімейного конфлікту; в) врахування думки дитини та інших родичів. Договірний спосіб дозволяє врахувати побажання самої дитини, а також думки бабусі, дідуся та інших родичів, що сприяє комфортнішому середовищу для дитини; г) відсутність потреби у залученні органів опіки та піклування. Укладання договору дозволяє уникнути втручання органів опіки та піклування у процес визначення місця проживання дитини, що робить його менш стресовим для всіх учасників [4, с. 126].

Згідно із ч. 1 ст. 161 СК України якщо батьки, які проживають окремо, все ж таки, не можуть дійти згоди

щодо місця проживання малолітньої дитини, спір між ними може бути вирішений органом опіки та піклування або судом. Така норма забезпечує захист прав та інтересів дитини, враховуючи її потреби, умови проживання, а також здатність кожного з батьків належним чином піклуватися про дитину [5].

Отже, як зазначалося вище, спір щодо визначення місця проживання дитини може бути вирішений органом опіки та піклування. Так, Постановою Кабінету Міністрів України «Про питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 р. № 866, затверджений Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини. Згідно із п. 72 цього Порядку під час вирішення спорів між батьками щодо визначення місця проживання (перебування) дитини на службу у справах дітей покладається обов'язок керуватися принципом найкращих інтересів дитини, враховуючи рівні права і обов'язки матері та батька. При розгляді цього питання необхідно взяти до уваги такі фактори, як ставлення батьків до виконання ними своїх обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з батьків, стан її здоров'я, а також факти домашнього насильства, які мали місце стосовно дитини або за її присутності. Важливо зазначити, що місце проживання дитини не може бути визначене за батьком або матір'ю, які не мають стабільного доходу, зловживають алкоголем, вживають наркотичні засоби або ж іншим чином можуть зашкодити здоров'ю та розвитку дитини [6]. Однак, слід відмітити, що наявність матеріально-побутових переваг у одного з батьків не є вирішальним фактором для визначення, з ким із батьків буде проживати дитина.

Як свідчать статистичні дані, частка судових справ щодо визначення місця проживання дитини становить значний відсоток від загальної кількості сімейних спорів. Такі справи вважаються доволі складними як з моральної, так і з юридичної точки зору. Згідно із до ст. 109 СК України, разом із заявою про розірвання шлюбу подружжя має подати на розгляд суду письмовий договір, у якому зазначаються важливі аспекти щодо проживання дітей. У цьому договорі вказується, з ким із батьків будуть проживати діти, яка участь у забезпеченні їхніх умов життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також умови реалізації прав на особисте виховання дітей для батька або матері, які не проживають разом із ними [5].

Судовий порядок розгляду справ про визначення місця проживання дитини передбачає звернення із позовною заявою та доказами, які необхідно представити у судовому засіданні. Зокрема, до останніх слід віднести висновок органу опіки та піклування про доцільність проживання дитини з одним із батьків. Такий висновок є важливим документом, який суд враховує під час ухвалення рішення. Вагоме значення у суді відіграють покази свідків, які зможуть підтвердити відповідальне ставлення батька чи матері до виконання своїх обов'язків. Наступне на, що слід звернути увагу це характеристики з місця проживання, роботи, навчального закладу дитини, гуртків, а також медичних закладів. У цих документах має бути відображено, що батько чи мати піклується про дитину, регулярно відвідує її навчальні заклади, бере участь у батьківських зборах, активно залучені до життя дитини та приділяє увагу її здоров'ю. До пакету документів слід додати довідки про доходи, підтвердження відсутності зарплатової частини з виплати аліментів та інші документи, що засвідчують матеріальне становище, а також становище іншого з батьків. Матеріальний стан є важливим фактором для забезпечення належних умов для повноцінного розвитку дитини, тому суд приділяє особливу увагу фінансовим можливостям батьків. Обстеження житлово-побутових умов та документи, що підтверджують право власності на житло, також є важливими доказами. Органи опіки

та піклування проводять обстеження умов проживання дитини за місцем проживання кожного з батьків окремо. Суд може врахувати не лише ці акти, але й право власності на житло, в якому планується проживання дитини. Отже, наявність у батька та матері власної квартири або будинку може надати перевагу перед тим, хто орендує житло. Безперечно, це не вичерпний перелік доказів, які слід подати до суду, тому можуть бути представлені й інші документи, які мають відношення до справи [7].

Варто зазначити, що вік дитини є вагомим чинником, який впливає на процес вирішення справи про спільне проживання з батьком чи матір'ю. Зазвичай, чим молодша дитина, тим більше уваги суд приділяє її потребам у безперервному догляді, що доволі часто визначає рішення на користь матері. Водночас, для старших дітей враховується їхня думка щодо місця проживання, що може значно вплинути на остаточне рішення. Крім того, згідно з принципом 6 Декларації прав дитини від 20.11.1959 року, лише виняткові обставини можуть бути підставою для розлучення дитини з матір'ю. Цей принцип передбачає пріоритет матері в питаннях опіки, визнаючи важливість збереження стабільних і безпечних умов для дитини та забезпечення її фізичного і психоемоційного розвитку.

Ст. 160 СК України встановлено, що місце проживання дитини, яка не досягла 10-ти років, визначається за згодою матері та батька. Натомість місце проживання дитини, яка досягла 10-ти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини, враховуючи її думку [5]. Вважається, що точна вказівка законодавця щодо віку дитини, за якого враховується її думка при визначенні місця проживання з одним із батьків, є для судової практики України більш оптимальною, ніж підхід, який базується на оцінці рівня розвитку дитини, як це передбачено законодавством деяких інших держав (до прикладу, окремі штати США).

Під час визначення місця проживання дитини передусім враховуються її найкращі інтереси. М. Менджул зазначає, що принцип найкращих інтересів дитини передбачає: а) пріоритетне врахування її потреб усіма сторонами, що приймають рішення, зокрема батьками, законними представниками, судом. Такий підхід зобов'язує орієнтуватися на забезпечення індивідуальних потреб дитини з урахуванням її віку, статі, стану здоров'я та особливостей розвитку, що забезпечує максимально сприятливі умови для її гармонійного розвитку; б) взяття до уваги думки дитини, за умови, що остання досягла віку та рівня розвитку, які дозволяють свідомо та самостійно висловити свої побажання, що допоможе дитині бути почутою в питаннях, що стосуються її життя [8, с. 90].

Є. Синельников до принципів, які застосовуються судами в Україні при розгляді справ про визначення місця проживання малолітньої дитини відносить: гласність, змагальність і справедливість [9, с. 118]. Ці засади сприяють забезпеченню прозорості процесу, надають можливість сторонам активно захищати свої інтереси, а також гарантують справедливий підхід до розгляду справи.

Висновки. У результаті проведеного аналізу правових норм, що регулюють визначення місця проживання дитини після розірвання шлюбу батьків, можна констатувати, що окреслене питання є складним та багатограним. Основним принципом, що має лежати в основі прийняття рішень у цій сфері, є найкращі інтереси дитини. Водночас, важливо враховувати не лише юридичні норми, а й соціальні, психологічні та емоційні фактори, які впливають на благополуччя дитини. Таким чином, забезпечення належного захисту прав дітей в умовах розірвання шлюбу батьків є надзвичайно важливим завданням, яке вимагає комплексного підходу та активної співпраці між правовими, соціальними та освітніми інституціями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 25.10.2024).
2. Назаренко М. Веб-сайт. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/vyznachayemo-mistse-prozhyvannya-ditej-vidpovidno-do-ostannih-sudovyh-tendentsij>
3. Стаднік І. М. Психічне здоров'я та емоційний стан дітей в аспекті впливу процесів розлучення батьків та визначення місця проживання дитини. Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз. Київ : 2022. Вип. 67. С. 677–688.
4. Аніщенко К. М. Засади визначення місця проживання дитини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 124–128.
5. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n673> (дата звернення: 25.10.2024).
6. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.10.2024).
7. Особливості визначення місця проживання дитини у судовому порядку. Веб-сайт. URL: <https://legalaid.ua/ua/osoblyvosti-vyznachennya-mistsya-prozhyvannya-dytny-u-sudovomu-poryadku/> (дата звернення: 25.10.2024).
8. Менджул М. В. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2019. Вип. 56. Том 1. С. 87–91.
9. Синельников Є. Основні тенденції розвитку та становлення процедур з вирішення спорів про визначення місця проживання дитини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 74. Ч. 1. С. 113–119.